

Ks. MIROSLAW PARACKI

CELEBRACJA SAKRAMENTU POKUTY I POJEDNANIA W KOŚCIELE GDAŃSKIM

Wstęp

Konstytucja o liturgii świętej Soboru Watykańskiego II poucza: „Kościół niewierzącym głosi orędzie zbawienia, aby wszyscy ludzie poznali jedynego i prawdziwego Boga i Jego wysłannika, Jezusa Chrystusa i aby nawrócili się od swoich dróg i czynili pokutę. Wierzącym zaś powinien Kościół stale głosić wiarę i pokutę”¹. Wezwanie do pokuty nie tylko obecne jest w *Sacrosanctum Concilium*, ale nieustannie od samego początku istnienia Kościoła jest podstawowym wezwaniem dla każdego chrześcijanina. Uczynkami pokutnymi, bardziej aniżeli modlitwą, można uzyskać przystęp do Boga. Podstawową tezą Konstytucji Apostolskiej Pawła VI *Paenitemini* jest stwierdzenie, że pokuta obowiązuje ludzi na mocy prawa Bożego zarówno naturalnego, jak i pozytywnego². Obowiązek pokuty, wynikający z prawa naturalnego, potwierdza ogólne przekonanie wszystkich ludzi. Obowiązek ten podkreślany jest bardzo mocno na kartach Pisma Świętego. Prorocy Starego Testamentu nawołują do pokuty cały Izrael, który złamał przymierze z Bogiem i dlatego, jeśli Izraelici pozostaną przy swojej zatwardziałości i nie nawrócą się, Bóg będzie miał prawo ich opuścić (por. Iz 1,1-20; Jr 2,1-5,31; Ez 18,30-32; Oz 6,1-6; 14,2-10; Am 5,1-20). Ostatni prorok starotestamentalny, św. Jan Chrzciciel, apelował nad Jordanem: „Nawracajcie się, bo bliskie jest Królestwo niebieskie” (Mt 3,2). To wezwanie do nawrócenia kontynuuje Jezus Chrystus

¹ Por. Konstytucja o liturgii świętej „*Sacrosanctum Concilium*” (KL), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 1986, 9.

² Por. Paweł VI, Konstytucja Apostolska *Paenitemini* (17.02.1966), w: *Acta Apostolicae Sedis* (AAS), 1966, 58, s. 179.

(np. Mt 4,17; 10, 21-25; Mk 1,15; Łk 10,13 nn.; 18,1). Nasz Pan pragnąc, aby to wezwanie do pokuty nie ustało i było kontynuowane przez Kościół, posłał apostołów, by wzywali do nawrócenia (Mk 6,12). Po swoim zmartwychwstaniu ponownie przypomniał im tę podstawową misję (Łk 24,47). Apostołowie (Dz 2,37-38; 3,19; 8,22; Jk 5,19-20; 2 Kor 7,9 nn.; Ap 1,4-3,22), a także ich następcy³ wiernie realizowali wezwanie do pokuty i nawrócenia⁴. Kościół wierny woli Zbawiciela wypełnia to dzieło nade wszystko w sakramencie pokuty i pojednania⁵. Świadomi jesteśmy, że nie sposób przedstawić celebrację tego sakramentu w dziejach Kościoła powszechnego, stąd pragniemy, odwołując się do Kościoła partykularnego, przedstawić normatywne nauczanie Kościoła gdańskiego, dotyczące sakramentu pokuty i pojednania, oraz praktyczną jego realizację. Z racji obszerności zagadnienia nasze badania obejmują lata 1925-1962. Na wybór przedziału czasowego wpłynęło z jednej strony erygowanie diecezji gdańskiej w 1925 roku, a z drugiej fakt, że do 1962 roku nie ukazały się dokumenty Soboru Watykańskiego II.

Podjęwając tę tematykę sięgniemy do dokumentów Kościoła powszechnego i partykularnego, a także do dokumentów znajdujących się w archiwum diecezjalnym oraz w archiwach parafialnych. Jednocześnie pragniemy podziękować wszystkim, którzy udostępnili dokumenty archi-

³ Np. Tertulian, *De poenitentia*, w: *Patrologiae cursus completus. Series Latina I-CCXVII*, Indices I-IV, wyd. J. P. Migne, Paris 1878-90 (PL) 1, 1223-1248; Ambroży, *De poenitentia*, w: PL 16, s. 485-546; Augustyn, *Wyznania*, Warszawa 1955; Cyryl Jerozolimski, *Druga katecheza*, w: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca I-CLXI*, wyd. J. P. Migne, Paris 1857-1866 (PG) 33, s. 381-408; Jan Chryzostom, *Dziewięć homilii poświęca pokucie*, w: PG 49, s. 277-348; Jan Kasjan, *Collationes Patrum*, w: PL 59, s. 1149 n.

⁴ Por. Wł. Głowa, *Konieczność pokuty i wychowania do niej*, w: *Liturgia Sacra*, Opole 1996, s. 59-70.

⁵ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego* (KKK), Poznań 1994, n. 1421 oraz: Pius XI List Apostolski *Explorata res* (2.02.1923), AAS, 1923, 15, s. 103-107; Paweł VI List Apostolski *Pastorale munus* (30.11.1963), AAS, 1963, 56, s. 5-12; Paweł VI, List Apostolski *Sacram Liturgiam* (25.01.1964), AAS, 1964, 56, s. 136-144; Jan Paweł II, List Apostolski *Salvifici doloris* (11.02.1984), AAS, 1984, 74, s. 201-250; Jan Paweł II, *Adhortacja Apostolska Reconciliatio et poenitentia* (2.12.1984), w: *Adhortacje Apostolskie Ojca świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 248-343; Jan Paweł II, List Apostolski *Dolentium hominum* (11.02.1985), AAS, 1985, 77, s. 457-461; B. Mokrzycki, *Kościół w oczyszczeniu*, Warszawa 1986; B. Nadolski, *Liturgia*, t. 3, Poznań 1992, s. 81-152.

walne, bez których trudno było by ukazać celebrowanie sakramentu pokuty i pojednania w diecezji gdańskiej w interesującym nas okresie.

1. Nauczanie Kościoła

Każdy człowiek jest synem marnotrawnym, który z jednej strony owładnięty jest pokusą odejścia od Ojca, by żyć niezależnie, a z drugiej strony ma w sobie tęsknotę pojednania z Bogiem i z każdym człowiekiem⁶. Grzech popełniony przez człowieka jest obrazą Boga, zerwaniem jedności z Nim, a także narusza komuniję z Kościołem. Nawrócenie przynosi zatem przebaczenie ze strony Boga oraz pojednanie z Kościołem, co urzeczywistnia w sposób liturgiczny sakrament pokuty i pojednania⁷. Jezus Chrystus ustanawiając ten sakrament przekazał apostołom i kapłanom władzę odpuszczania grzechów mocą Ducha Świętego: „Weźmijcie Ducha Świętego! Którym odpuszcicie grzechy, są im odpuszczone, a którym zatrzymacie są im zatrzymane” (J 20,22-23).

Świadomi tego postania biskupi Kościoła gdańskiego przypominali wiernym o korzystaniu z sakramentu pokuty i pojednania, który jest jak określali, „drugim chrztem zmartwychwstania do nowego życia”, dzięki któremu jeszcze ściślej chrześcijanin jednoczy się z Jezusem i bardziej odczuwa swoje uczestnictwo w Ciele Chrystusowym. Sakrament ten przywraca obiektywny pokój w duszy i daje siłę do życia i pracy. Dlatego - uczy bp Edward O'Rourke w *Listach pasterskich na Wielki Post* - wierni powinni mieć serca otwarte na łaskę Bożą i często przystępować do źródła miłosierdzia. Boże zaproszenie jest dla nas wezwaniem, wobec którego powinniśmy być posłuszni przystępując do sakramentu pokuty⁸. Szczególnym wezwaniem do pojednania z Bogiem i Kościołem jest dla wierzących w Chrystusa czas Wielkiego Postu - poucza w *Listach pasterskich* bp Karol Maria Splett⁹. Mimo wielkich trudności wynikających z trwania

⁶ Por. Jan Paweł II, Adhortacja Apostolska *Reconciliatio et paenitentia*, 20-22.

⁷ Por. *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”* (KK), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, dz. cyt., 11.

⁸ Por. E. O'Rourke, *List pasterski o rodzinie chrześcijańskiej* (24.02.1930), „Amtliches Kirchenblatt für die Diocese Danzing” (Am Kirchen.), 1930, 2; tenże, *List pasterski o znaczeniu Odkupienia* (2.02.1933), w: *Akta Kurii Biskupiej* (AKB) II.

⁹ Por. K. Splett, *List pasterski o kapłaństwie* (2.02.1939), w: AKB IV-5; tenże, *List pasterski z okazji Świętej Rodziny* (2.01.1941), w: AKB IV; tenże, *List pasterski* (15.01.1941), w: AKB IV; tenże, *List pasterski do kapłanów o jurysdykcji w okresie wojny* (8.02.1945), w: AKB V, s. 9-10.

działań wojennych kapłani powinni podczas kazań niedzielnych zachęcać wiernych do korzystania z tego sakramentu i gorliwie spełniać posługę pojednania. W razie trudności językowych (niemiecki - polski) powodujących niemożność porozumienia się penitenta ze spowiednikiem należy udzielić abszolucji generalnej¹⁰. Natomiast bp Edmund Nowicki poucza, że szafarze sakramentu pokuty i pojednania w sposób szczególnie powinni przez cały rok troszczyć się o dusze wiernych, a szczególnie w okresie Wielkiego Postu, by jak najwięcej wiernych przystąpiło do wielkanocnego Stołu Pańskiego. Istotnym i nieodzownym warunkiem osiągnięcia tego celu jest częste i regularne zasiadanie w konfesjonale. Kapłan powinien z ambony w każdą niedzielę ogłaszać i umieszczać na drzwiach kościoła lub na tablicy informacyjnej godziny spowiadania w kościele parafialnym oraz o informację całodzienną spowiedzi w kościele św. Elżbiety w Gdańsku. Godziny spowiadania powinny być dogodne dla wiernych. Nawet gdyby wierni nie korzystali w wyznaczonych godzinach z sakramentu pojednania, kapłan powinien być w konfesjonale i czekać jak pasterz na owieczki, a nie odwrotnie. Szczególną troską duszpasterską powinny być objęte dzieci, dla których kapłan powinien przeznaczyć czas na spowiedź świętą: w soboty, dni przedświąteczne, czwartki przed pierwszym piątkiem od godz. 16.00. Natomiast dzieci przygotowujące się do Pierwszej Komunii Świętej powinny trzykrotnie przystąpić do *trybunału pokuty*. Pierwszy raz na zakończenie pierwszego okresu nauki przygotowawczej, czyli w adwencie drugiego roku nauki, drugi raz na początku Wielkiego Postu i trzeci raz przed Pierwszą Komunią Świętą. Duszpasterz powinien także przysposobić do sakramentu pokuty osoby przygotowujące się do sakramentu bierzmowania, ich rodziców i krewnych oraz zapew-

¹⁰ Biskup Karol Splett 25 maja 1940 roku wydał pismo polecające bezzwłocznego zaprzestania używania języka polskiego, zarówno ze strony spowiadającego się jak i spowiednika. Dla umożliwienia spowiedzi w języku niemieckim zalecał przeprowadzanie podczas mszy św. nauk wyjaśniających niemiecki układ spowiedzi i sposób spowiadania się, by wierni mogli z tego daru korzystać (por. K. Splett, *Pismo nr 662 z 25 maja 1940 roku*, w: AKB). Do wydania takiego pisma został Bp Karol przymuszony przez okupanta niemieckiego. Wydał zakaz używania j. polskiego tylko dlatego, by, jak sam wyznał na procesie, ratować życie zagrożonych kapłanów i wiernych. Por. S. Bogdanowicz, *Karol Maria Splett Biskup Gdański*, Gdańsk 1995, s. 70-77; E. Kleinert, *Antypolskie zarządzenia biskupa gdańskiego Karola Spletta*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1976, s. 81-96; P. Raina, *Karol Maria Splett Biskup gdański na lawie oskarżonych*, Warszawa 1994, s. 31-42.

nić im dogodną sposobność do skorzystania z tego sakramentu¹¹. Biskupi E. O'Rourke i E. Nowicki zachęcają osoby przygotowujące się do zawarcia sakramentu małżeństwa, by w czasie narzeczeństwa często korzystali z sakramentu pokuty oraz w miarę możliwości odbyli spowiedź generalną. Natomiast w okresie małżeństwa powinni wraz z dziećmi często przystępować do tego sakramentu¹². Bp Edmund we *Wskazaniach na Wielki Post* zwraca się do młodych kapłanów, aby spowiadając małżonków pytali o chrześcijańskie wychowanie potomstwa oraz by roztropnie zadawali penitentom pytania zwłaszcza dotyczące szóstego przykazania.

Każdy spowiednik - poucza Pasterz owczarni gdańskiej - przed udaniem się do konfesjonału powinien skupić się przed Najświętszym Sakramentem i rozważyć, jak wielki dar jednania otrzymał od Boga. Kapłan słuchając spowiedzi powinien być cierpliwy, pełen dobroci, spokoju i posiadać ducha miłosierdzia Bożego. Wszelkie pytania, upomnienia, a zwłaszcza odmowa rozgrzeszenia powinny być przez szafarza sakramentu czynione taktownie i z życzliwością duszpasterską. Spowiednik szorstki, nerwowy, nieroztropny nie zdobędzie bowiem duszy dla Boga i może odepchnąć penitenta na wiele lat od jedności z Bogiem i Kościołem. Nieodzownym warunkiem zaufania wiernych jest przemawianie cichym szeptem. Słuchanie spowiedzi powinno odbywać się w konfesjonale. Natomiast słuchanie spowiedzi, zwłaszcza niewiast i dziewcząt, bez kratek jest kanonicznie zabronione. Duszpasterz powinien troską ojcowskiej miłości otaczać dzieci i młodzież, by spowiedź świętą zaliczali do szczęśliwych chwil swego życia, by powstawali od konfesjonału z odrazą do swoich grzechów a z umiłowaniem do cnoty¹³.

Pierwszy Synod Gdański w 1935 roku poucza, że tam, gdzie w parafii jest tylko jeden duszpasterz, powinien kilka razy w roku postarać się o większą liczbę spowiedników¹⁴. Obcy spowiednicy powinni być

¹¹ Por. Nowicki E. *Instrukcja w sprawie przygotowania dzieci do uroczystej pierwszej Komunii świętej*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1959, s. 364; tenże, *Instrukcja w sprawie przygotowania wiernych do sakramentu bierzmowania*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1959, s. 444.

¹² Por. E. O'Rourke, *Nauka o małżeństwie (sierpień 1925)*, Am. Kirchen., 1925, 4.; E. Nowicki, *Instrukcja w sprawie przygotowania dzieci do pierwszej Komunii św.*, dz. cyt., s. 357-358.

¹³ Por. E. Nowicki, *Wskazania duszpasterskie na okres wielkopostny*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1957, s. 28-30; tenże, *Instrukcja o wielkopostnym duchu pokuty i o wielkanocnych sakramentach świętych*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1960, s. 9-20.

¹⁴ Por. Uchwała 54, w: *Diözesan-Synode des Bistums Danzig 10-12 Dezember 1935 zu Danzig-Oliwa, Danzing 1936*.

szczególnie zapraszani - poucza biskup Edmund - na zakończenie rekolekcji, by wierni mogli skorzystać z sakramentu pokuty i pojednania u szafarzy spoza parafii. W parafiach większych jest to koniecznością w tym celu, by zaoszczędzić wiernym zbytniego wyczekiwania przed konfesjonalem. W tym posługiwaniu przywracania komunii człowiekowi z Bogiem i Kościołem powinna uwydatniać się solidarność kapłańska. Wskazane jest, by dziekani poszczególnych dekanatów układali wspólny plan rekolekcji i spowiedzi świętej w dekanacie oraz by sąsiadujące z sobą dekanaty pomagały sobie wzajemnie w celebracji tego sakramentu¹⁵. Wzajemną pomoc w sprawowaniu sakramentu pokuty powinni także świadczyć kapłani w dekanatach diecezji gdańskiej graniczących z diecezją chełmińską, o ile kapłani mają aktualną jurysdykcję we własnej diecezji¹⁶. Kapłani diecezji gdańskiej - rozporządza biskup Edmund - otrzymują upoważnienie do udzielania abszolucji w okresie wielkanocnym od grzechów i cenzur zastrzeżonych ordynariuszowi. W sprawie abszolucji zastrzeżonych Stolicy Apostolskiej należy się zgłaszać do Świętej Penitencjarii lub do Ks. Prymasa¹⁷.

W celu pomocy wiernym w korzystaniu z sakramentu pokuty i pojednania kapłani powinni wyjaśniać pięć warunków dobrej spowiedzi. Pomocą do tego jest: kazanie, nauka rekolekcyjna czy pasyjna. Podczas nich należy ukazywać prawo Boże w stosunku do poszczególnych odcinków życia ludzkiego z uwzględnieniem aktualnych problemów etyczno-moralnych. Na kanwie tego przepowiadania dobrze będzie, gdy przeprowadzi się rachunek sumienia w formie pytań, zostawiając wiernym po każdym pytaniu chwilę ciszy, by mogli wniknąć w swoje sumienie i skruszyć je przed Bogiem. Analogicznie należy przeprowadzić rachunek sumienia podczas nauki w Środę Popielcową i z okazji drogi krzyżowej. Szczególną pomocą dla przeprowadzenia rachunku sumienia są nabożeństwa przygotowujące do sakramentu pokuty i pojednania. Spowiednicy powinni przed nimi rozważyć i uzgodnić, na jaki obowiązek religijno-moralny zwrócą szczególną uwagę w konfesjonale z uwzględnieniem norm dla spowiedników przepisanych przez Kongregację Św. Oficjum. Kapłan przygotowujący wiernych do tego sakramentu powinien uwzględ-

¹⁵ Por. E. Nowicki, *Wskazania duszpasterskie na okres wielkopostny*, dz. cyt., 30; tenże, *Rozporządzenie o prawach i obowiązkach dziekanów*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1957, s. 372.

¹⁶ Por. E. Nowicki, *Dekret w sprawie jurysdykcji dla kapłanów pogranicznych dekanatów diecezji gdańskiej oraz chełmińskiej*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1961, s. 384-385.

¹⁷ Por. tamże.

nić to podczas szczegółowego rachunku sumienia. Dla ułatwienia przygotowania się penitentów do sakramentu Bożego miłosierdzia należy ponadto we wszystkich kościołach wyłożyć lub przytwierdzić przy konfesjonalech krótkie teksty ułatwiające rachunek sumienia. W trosce o sumienie - poucza biskup Nowicki - kapłani powinni wystrzegać się upraszczania istoty skruchy przez sprowadzanie jej do słownej recytacji aktów żalu. Szafarze sakramentu, pamiętając o obowiązku restytucji, powinni nakłaniać penitentów do naprawiania wyrządzonych krzywd i szkód¹⁸. W duchu odpowiedzialności za każdą duszę proboszcz powinien wiedzieć, ilu wiernych powierzonych jego pieczy przystąpi do wielkanocnego Stołu Pańskiego. Pomocą w osiągnięciu tej wiedzy służy praktyka perforowanych obrazków komunii św. wielkanocnej lub stemplowanych kartek, na których nie wolno umieszczać nazwiska, imienia czy adresu, ale numer odpowiadający numerowi księgi dusz¹⁹.

W trosce o powierzone dusze kapłan nie powinien zapomnieć o własnym sumieniu. Powinien korzystać z Bożego daru raz w tygodniu przez cały rok duszpasterski. Dla duchowego przygotowania się do posługi jednania w Wielkim Poście powinien przed Środą Popielcową przeżyć prywatny dzień skupienia zakończony spowiedzią specjalną z całego roku lub spowiedzią generalną z całego życia. W ten sposób przygotowany duchowo będzie gorliwiej i pokorniej służył tym wszystkim, którzy jak syn martnotrawny będą wracali do Ojca, kłękając przy konfesjonale²⁰.

Nauczanie biskupów gdańskich, dotyczące sakramentu pokuty i pojednania, opierało się na Piśmie Św., apostoelskiej tradycji Kościoła i uwzględniało aktualne nauczanie Kościoła zawarte w przemówieniach, listach i encyklikach papieskich²¹.

Bp E. Nowicki pouczał, że duszpasterz w swojej wielorakiej pracy kapłańskiej powinien nie tylko obejmować tych, którzy uczestniczą w niedzielnej Eucharystii czy w okolicznościowych nabożeństwach

¹⁸ Por. E. Nowicki, *Instrukcja o wielkopostnym duchu pokuty*, dz. cyt., s. 14-16 oraz *Normy Kongregacji Św. Oficjum dla spowiedników (16.05.1943)*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1959, s. 29-31 (nie były ogłoszone w AAS, ale podane w *Commentarium pro religiosis*, Roma 1946, t. XXV, s. 180-184).

¹⁹ Por. E. Nowicki, *Wskazania duszpasterskie na okres wielkopostny*, dz. cyt., s. 30-31.

²⁰ Por. E. Nowicki, *Przemówienie do kapłanów (15.02.1962)*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1962, s. 55-68.

²¹ Por. Pius XII, *Przemówienia O sakramencie pokuty*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1960, s. 3-7; tenże, *Encyklika Sacerdotii nostrii (1.08.1959)*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1959, s. 541-565.

w ciągu roku liturgicznego, ale i tych, którzy poprzez chorobę i cierpienie są wielkim skarbem Kościoła²².

2. Praktyczna realizacja nauczania w życiu Kościoła lokalnego

Analizując życie liturgiczne w okresie przedsoborowym widzimy wielką troskę Kościoła gdańskiego o kontynuowanie misji uzdrawiania i zbawiania, jaką pozostawił Jezusa Chrystus w sakramencie pokuty i pojednania.

W praktyce Kościoła lokalnego widzimy szczególną dbałość o sakrament pokuty i pojednania. Problematyka pojednania człowieka z Bogiem nieustannie była obecna w nauczaniu Pasterzy Kościoła gdańskiego²³, podczas konferencji dekanalnych²⁴, a także podczas spotkań formacyjnych duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego²⁵. Poruszana tematyka sakramentu pokuty i pojednania zawarta była w dokumentach Kościoła, instrukcjach Episkopatu oraz w pisemnych decyzjach Kurii Biskupiej. Tematyka dotycząca tego sakramentu obejmowała takie zagadnienia jak: warunki dobrej spowiedzi, szafarz sakramentu pojednania oraz współczesne zagadnienia moralne²⁶.

Z woli Jezusa Chrystusa władzę odpuszczania grzechów otrzymali apostołowie i kapłani (por. J 20,22-23). W Kościele gdańskim kapłani, jako szafarze tego sakramentu, niestrudzenie jednali człowieka z Bogiem i Kościołem. Ze sprawozdań duszpasterskich oraz z protokołów wizytacji kanonicznej wynika, że duszpasterze zasiadali w konfesjonalach zarówno

²² Por. E. Nowicki, *List do chorych*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1962, s. 25-26; L. Kaczmarek, *Spowiedź ludzi psychicznie upośledzonych*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1960, s. 387-393.

²³ Por. E. O'Rourke, *List pasterski (24.02.1930)*, dz.cyt.; K. Splett, *List pasterski (15.01.1941)*, dz. cyt.; E. Nowicki, *Instrukcja o wielkopostnym duchu pokuty*, dz. cyt., s. 9-20.

²⁴ Por. K. Orkus, *Kongregacja dekanalna dekanatu Gdańsk II*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1961, s. 396; *Konferencja księży dziekanów w Oliwie (24.06.1962)*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1962, s. 313.

²⁵ Por. E. Nowicki, *Przemówienie inauguracyjne na kursie katechetyczno-duszpasterskim (27.06.1960)*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1960, s. 348; Z. Pawłowicz, *Duszpasterskie dni skupienia w Oliwie (28-30.08.1962)*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1962, s. 313-314.

²⁶ Por. *Program egzaminów kapłańskich*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1958, s. 511-512; B. Polzin, *Protokół z trzeciej konferencji księży dziekanów (14.09.1961)*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1961, s. 496.

w niedziele i święta, jak i w dni powszednie. We wspólnotach parafialnych, w których było przynajmniej dwóch kapłanów, słuchano spowiedzi w niedziele i święta pół godziny przed każdą mszą św. i podczas celebracji *Wieczery Pańskiej*²⁷, a w razie potrzeby duszpasterskiej także po mszy świętej. Kapłan sprawujący Najświętszą Ofiarę udawał się 30 minut wcześniej do świątyni, by zasiąść w konfesjonale²⁸. W niektórych parafiach spotykamy praktykę szafowania sakramentu pokuty i pojednania tylko do momentu czytań mszalnych. Przyczyną tego była troska duszpasterza, by wierni uczestniczyli w Eucharystii niedzielnej czy świątecznej. Natomiast w razie potrzeby słuchano wówczas spowiedzi po mszy świętej²⁹. W dni powszednie kapłani Kościoła gdańskiego zasiadali w konfesjonatach najczęściej rano 30-45 minut przed *Łamaniem Chleba* oraz w czasie celebracji *Pamiętki Męki i Zmartwychwstania Chrystusa*. W myśl zaleceń bpa Nowickiego, by kapłani jak pasterze oczekiwali w konfesjonale na owieczki, duchowieństwo gdańskie sumiennie czekało na penitentów nawet wówczas, gdy nie było nikogo, kto by chciał skorzystać z sakramentu pokuty i pojednania³⁰.

W parafiach, w których był tylko jeden kapłan, słuchano spowiedzi 30 minut przed mszą świętą, a w razie potrzeby po celebracji Eucharystii³¹. Ze sprawozdań duszpasterskich oraz z ksiąg wizytacji kanonicznych wynika, że kapłani Kościoła gdańskiego z posługą sakramentu pojednania człowieka z Bogiem i Kościołem spieszyli w każdą sobotę poprzedzającą dzień Pański. Zasadniczo słuchano spowiedzi w soboty od godz. 16.00 do 18.00, a niekiedy do godz. 20.00³². Natomiast w okresie letnim, w parafiach, w których przebywało wielu turystów, słuchano spowiedzi od godz.

²⁷ Interesujące artykuły dotyczące *Wieczery Pańskiej* zob. S. Czerwik, *Spojrzenie na Misterium Eucharystii w dokumentach posoborowych I w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, „Seminare”, 1996, 12, s. 5-21; tenże, *Msza Wieczery Pańskiej Wielkiego Czwartku*, w: *Święte Triduum Paschalne*, Kielce 2001, s. 26-31.

²⁸ Por. *Księga wizytacji* (Ks. wizyt.) 1961, w: Archiwum (Arch.) MBNP w Pruszczu Gdańskim; Ks. wizyt. 1963, w: Archiwum Katedry Oliwskiej (AKO).

²⁹ Por. Sprawozdanie duszpasterskie (Spr. dusz.) 1961, w: Arch. św. Franciszka Ksawerego w Przywidzu.

³⁰ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Bożego Ciała w Pręgowie; Ks. wizyt. 1961, w: Arch. św. Bartłomieja w Mierzeszynie.

³¹ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Trąbkach Wielkich.

³² Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Nowym Dworze; Ks. wizyt. 1963, w: AKO.

20.00³³. Kapłani Kościoła gdańskiego z wielką gorliwością szafowali sakrament pokuty i pojednania w pierwszy czwartek i piątek miesiąca oraz w dni przedświąteczne³⁴.

Szczególnym czasem pojednania - jak uczyli biskupi Kościoła gdańskiego - jest okres Wielkiego Postu³⁵. Podczas rekolekcji wielkopostnych i niedzielnej homilii kapłani przypominali wiernym warunki dobrej spowiedzi, zachęcali ich do korzystania z sakramentu pokuty i pojednania oraz pouczali o obowiązku spowiedzi i komunii wielkanocnej. W duchu odpowiedzialności za każdą duszę praktykowano kartki do spowiedzi wielkanocnej³⁶. Kartki były stemplowane i numerowane³⁷, a niekiedy także posiadały imię osoby należącej do danej wspólnoty parafialnej³⁸. Wierni odbierali kartki na plebanii lub w zakrystii i oddawali po spowiedzi świętej³⁹. Duszpasterze odnotowywali spowiedź wielkanocną w specjalnych zeszytach, a także w kartotece parafialnej⁴⁰. Podczas wizyty duszpasterskiej, tzw. kolędy, kapłani niekiedy delikatnie pytali wiernych o realizację obowiązku korzystania z sakramentów świętych wynikającego z przykazania kościelnego⁴¹. Frekwencja wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych kształtowała się od 70% do 92%⁴². W sprawozdaniu duszpasterskim z 1959 roku czytamy, że np. w parafii św. Mikołaja w Łęgowie na 1210 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych przystąpiło 1050 osób⁴³. Jednak nie we wszystkich para-

³³ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. MB Saletyńskiej w Sobieszewie.

³⁴ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; Ks. wizyt. 1961, w: Arch. św. Mikołaja w Łęgowie; Ks. wizyt. 1963, w: AKO.

³⁵ Por. E. Nowicki, *Wskazania duszpasterskie na okres wielkopostny*, dz.cyt., s. 28-30.

³⁶ W niektórych parafiach pobierano opłaty za kartki do spowiedzi wielkanocnej. Natomiast osoby biedne musiały zamiast opłaty odpracować na rzecz parafii. Por. M. Świeczkowski, *Parafia pw. św. Bartłomieja*, Warszawa 1995 (mps), s. 128.

³⁷ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Bożego Ciała w Pręgowie; Ks. wizyt. 1961, w Arch. NSJ w Pszczółkach.

³⁸ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu.

³⁹ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Trąbkach Wielkich; Ks. wizyt. 1961, w: Arch. św. Bartłomieja w Mierzyszynie; Ks. wizyt. 1961, w: Arch. MB Saletyńskiej w Sobieszewie.

⁴⁰ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. NSJ w Pszczółkach; Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu.

⁴¹ Por. Dekret powizytacyjny 1961, w: Arch. św. Mikołaja w Łęgowie.

⁴² Por. Spr. dusz. 1957-1962, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu.

⁴³ Por. Spr. dusz. 1957, w: Arch. św. Mikołaja w Łęgowie.

fiach diecezji gdańskiej tak licznie przystępowano do sakramentu pokuty i pojednania. W sprawozdaniach duszpasterskich proboszczowie ubolewali, że 30% parafian zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych zaniedbało obowiązek wynikający z przykazania kościelnego⁴⁴. Powodem zaniedbania było lenistwo, a także, jak czytamy w dokumentach archiwalnych parafii nadmorskiej w Sobieszewie, była praca na morzu⁴⁵.

Jak wynika z dokumentów archiwów parafialnych, szczególną troską duszpasterską otoczone były osoby przygotowujące się do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej oraz sakramentów w służbie komunii. Duszpasterze dbali, by rodzice naturalni i chrzestni, poprzez sakrament pokuty i pojednania, przygotowali swoje dusze na przyjęcie Chrystusa Eucharystycznego w intencji osoby przystępującej do sakramentu chrztu świętego. Natomiast podczas przygotowania do sakramentu bierzmowania kapłani Kościoła gdańskiego troszczyli się, by kandydaci do sakramentu Ducha Świętego i ich rodzice dość systematycznie przystępowali do spowiedzi świętej i Stołu Pańskiego. Najczęściej kapłani zachęcali, a wierni praktykowali przystępowanie do sakramentu pojednania i pokuty z okazji pierwszego piątku miesiąca. W celu godnego przyjęcia darów Ducha Świętego kandydaci do sakramentu bierzmowania, ich rodzice i świadkowie przystępowali przed uroczystością do sakramentu spowiedzi świętej. Od 1960 roku praktykowano już w niektórych parafiach w Kościoła gdańskiego rocznicę sakramentu bierzmowania, przed którą bierzmowani, rodzice i świadkowie przystępowali do spowiedzi świętej. W rocznicę otrzymania darów Ducha Świętego przystępowano do sakramentów św. 75% wiernych uczestniczących w dniu liturgii sakramentu bierzmowania⁴⁶.

W praktyce Kościoła gdańskiego osoby przygotowujące się do pierwszego pełnego uczestnictwa w Wieczery Pańskiej zasadniczo przystępowywały przed uroczystością jeden raz do sakramentu pokuty i pojednania⁴⁷. W nielicznych parafiach diecezji gdańskiej, gdzie była tzw. *wczesna* komunია święta, a następnie *uroczysta* komunია święta, praktykowano wówczas spowiedź św. przed pierwszym jak i drugim przystąpieniem do

⁴⁴ Por. Ks. wizyt. 1962, w: Arch. św. Józefa w Malborku Kałdowie.

⁴⁵ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. MB Saletyńskiej w Sobieszewie.

⁴⁶ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach; Ks. wizyt. 1961, w: Arch. NSJ w Sopocie.

⁴⁷ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Trąbkach Wielkich; Ks. wizyt. 1961, w: Arch. NSJ w Pszczółkach.

niem do Stołu Pańskiego⁴⁸. Bp Nowicki w 1959 roku zalecił, by dzieci przygotowujące się do I Komunii Św. przystępowały trzykrotnie do sakramentu pokuty i pojednania⁴⁹. Ze sprawozdań duszpasterskich i ksiąg komunijnych znajdujących się w archiwach parafialnych wynika, że od 1960 roku dzieci przystępowały trzykrotnie do spowiedzi świętej: po raz pierwszy w Adwencie, po raz drugi na początku Wielkiego Postu, a trzeci raz przed samą uroczystością I Komunii Świętej⁵⁰. Frekwencję sprawdzano przy pomocy kartek, które były opieczętowane i ponumerowane. Do sakramentu pokuty i pojednania przystępowali także rodzice dzieci pierwszokomunijnych, ich rodzeństwo, rodzice chrzestni i goście⁵¹.

Kościół gdański nie tylko troszczył się, by do sakramentu pokuty i pojednania przystępowały osoby przygotowujące się czy uczestniczące w sakramentach inicjacji chrześcijańskiej, ale także dbał o osoby przygotowujące się do sakramentów w służbie komunii.

W Biskupim Seminarium Duchownym w Gdańsku Oliwie każdego dnia był prowadzony dla alumnów, najczęściej przez ojca duchownego, rachunek sumienia. Alumni przystępowali do sakramentu pokuty i pojednania w każdy piątek, podczas dni skupienia i rekolekcji adwentowych czy wielkopostnych, a także przed przyjęciem święceń niższych lub wyższych. Ojcowie duchowni zasiadali w konfesjonale każdego dnia, by klerycy mogli korzystać z sakramentu uzdrowienia⁵².

Natomiast osoby przygotowujące się do sakramentu małżeństwa zachęcane były przez duszpasterzy do częstego korzystania z sakramentu pokuty i pojednania oraz do odbycia spowiedzi generalnej. Z analiz dokumentów zachowanych w archiwach parafialnych wynika, że narzeczeni przystępowali do spowiedzi świętej. Natomiast w okresie powojennym wprowadzono specjalne kartki do spowiedzi przedślubnej. Na ich podstawie możemy stwierdzić, że narzeczeni najczęściej dwukrotnie przed uroczystością zawarcia sakramentu małżeństwa przystępowali do sakramentu

⁴⁸ Por. Księga I Komunii (Ks. kom.) 1936-1938, w: Arch. Bożego Ciała w Pręgowie; Ks. kom. 1936-1938, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Konczewicach.

⁴⁹ Por. E. Nowicki, *Instrukcja w sprawie przygotowania dzieci do uroczystej pierwszej Komunii św.*, dz. cyt., s. 364.

⁵⁰ Por. Ks. kom. 1962-1963, w: Arch. Niepokalanego Serca Maryi w Gdańsku Wrzeszczu.

⁵¹ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Nowym Dworze; Ks. wizyt. 1961, w: Arch. NSJ w Sopocie.

⁵² Por. *Program rekolekcji 1960*, w: Archiwum Biskupiego Seminarium Duchownego.

pokuty i pojednania⁵³. Tylko wyjątkowo możemy spotkać jedną spowiedź przed zawarciem sakramentu małżeństwa.

Podczas spotkań duszpasterskich z Pasterzem diecezji oraz podczas spotkań dekanalnych przypominano kapłanom, by nie tylko zachęcali wiernych, ale sami jak najczęściej korzystali z sakramentu pokuty i pojednania. Kapłani Kościoła gdańskiego korzystali z sakramentu spowiedzi świętej przede wszystkim podczas dni skupienia czy rekolekcji kapłańskich⁵⁴.

W myśl pouczeń uchwał I Synodu Gdańskiego oraz Pasterzy Kościoła gdańskiego, duszpasterze parafii troszczyli się o większą liczbę spowiedników. Proboszczowie zapraszali spowiedników z sąsiednich parafii, dekanatów czy diecezji na spowiedź św. m.in. podczas rekolekcji czy misji, na triduum, przed odpustem parafialnym czy nawiedzeniem kopii Cudownego Obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Jak czytamy w sprawozdaniach duszpasterskich, np. w Mierzeszynie podczas triduum przed wizytacją kanoniczną w 1961 roku spowiadało trzech kapłanów, a do Stołu Pańskiego przystąpiło wówczas 600 osób⁵⁵. Natomiast w 1962 roku w kościele św. Piotra i Pawła w Jelitkowie przed nawiedzeniem kopii obrazu Czarnej Madonny spowiadano całą dobę. W ciągu dnia spowiedzi słuchało czterech kapłanów, a w nocy dwóch. W Jelitkowie 1960 roku podczas rekolekcji do sakramentu pokuty i pojednania przystąpiło tysiąc osób⁵⁶.

Szafarze sakramentu pokuty i pojednania w okresie Wielkiego Postu posiadali od Pasterza diecezji gdańskiej władzę rozgrzeszania także w szczególnych przypadkach, również z cenzur kościelnych⁵⁷.

W latach 1925-1945 w Kościele gdańskim sakrament uzdrawiania odbywał się zasadniczo w języku niemieckim, ale także w języku polskim. W 1940 roku bp Splett wydał nakaz spowiadania wyłącznie w języku niemieckim. Podczas sakramentu pojednania zarówno kapłan jak

⁵³ Por. Protokół badania kanonicznego 206/1960, w: AKO.

⁵⁴ Por. Z. Pawłowicz, *Duszpasterskie dni skupienia (28-29.08.1962)*, dz. cyt., s. 314.

⁵⁵ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. św. Bartłomieja w Mierzeszynie.

⁵⁶ Por. Spr. dusz. 1960-1962, w: Arch. św. Piotra i Pawła w Jelitkowie.

⁵⁷ Por. E. Nowicki, *Upoważnienie do udzielania abszolucji od rezerwatów w okresie Komunii Św. wielkanocnej*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1957, s. 16; tenże, *Upoważnienie do udzielenia abszolucji od rezerwatów*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1960, s. 20; tenże, *W sprawie jurysdykcji dla kapłanów pogranicznych dekanatów diecezji gdańskiej oraz chełmińskiej*, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 1961, s. 384.

i spowiadający się nie mogli używać języka polskiego. W sytuacji, gdy porozumienie się penitenta ze spowiednikiem byłoby niemożliwe, bp Splett dał pełnomocnictwa do udzielania abszolucji generalnej⁵⁸. Do wydania pisma o takiej treści - jak podaje ks. S. Bogdanowicz - biskup gdański został zmuszony przez władze niemieckie. Podczas procesu bp Karol oznajmił, że tylko w ten sposób mógł uratować kapłanów i wiernych posługujących się językiem polskim⁵⁹. Mimo takiego zakazu zarówno bp Splett jak i kapłani Kościoła gdańskiego spowiadali wiernych w języku polskim narażając w ten sposób własne życie⁶⁰.

Jak podaje ks. A. Baciński, kapłani polscy narażając własne życie spieszyli z posługą jednania w języku ojczystym także w obozie koncentracyjnym w Sztuthofie, znajdującym się na terenie Kościoła gdańskiego oraz w różnych miejscach represji i aresztowania⁶¹. W okresie powojennym sakrament pokuty i pojednania zasadniczo sprawowano w języku polskim, a niekiedy także w języku niemieckim.

W gablotach oraz na drzwiach kościoła znajdował się najczęściej wykaz godzin „słuchania spowiedzi” zarówno w niedziele jak i święta oraz w dni powszednie. Duszpasterze podczas ogłoszeń parafialnych przypominali wiernym o stałych godzinach „słuchania spowiedzi” jak też informowali wiernych o godzinach „słuchania spowiedzi” z okazji np. odpustu, rekolekcji czy pierwszego piątku miesiąca⁶².

Miejscem spowiedzi świętej był konfesjonał. Konfesjonały stałe jak i przenośne najczęściej znajdowały się w kościele. Przeciętnie w parafii były dwa konfesjonały stałe, które znajdowały się w nawach kościoła, w ambicie prezbiterium czy w kaplicy chrzcielnej. Natomiast parafie o większej liczbie wiernych posiadały nawet cztery konfesjonały stałe⁶³, zaś parafie mniejsze tylko jeden⁶⁴. Oprócz konfesjonałów stałych były przenośne. Liczba konfesjonałów przenośnych wynosiła od jednego do

⁵⁸ Por. K. Splett, *Zarządzenie z 25 maja 1940 r.*, w: AKB III.

⁵⁹ Por. S. Bogdanowicz, *Karol Maria Splett*, dz. cyt., s. 116-117.

⁶⁰ Por. J. Socha, *Działalność duszpasterska biskupa gdańskiego Karola Marii Spletta w latach 1938-1945*, Warszawa 1994 (mps), s. 36.

⁶¹ Por. A. Baciński, *Polskie duchowieństwo katolickie w Wolnym Mieście Gdańsku 1919-1939*, „Studia Gdańskie”, 1973, s. 90.

⁶² Por. Księga ogłoszeń (Ks. ogł.) 1958, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Nowym Dworze; Ks. ogł. 1959, w: Arch. św. Piotra i Pawła w Jelitkowie.

⁶³ Por. Ks. wizyt. 1963, w: AKO.

⁶⁴ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. św. Mikołaja w Łęgowie.

pięciu⁶⁵. Wszystkie konfesjonały posiadały tzw. *kratki*. W okresie przedwojennym spotykamy niekiedy konfesjonał tylko w zakrystii, gdzie kapłan słuchał spowiedzi świętej⁶⁶. Podczas wizytacji kanonicznych polecano, by parafia umieściła konfesjonał także w świątyni. W wielu parafiach diecezji gdańskiej konfesjonał w zakrystii pozostawiono, by z sakramentu pokuty i pojednania mogli korzystać m.in. chorzy, głusi i głuchoniemi⁶⁷.

W Kościele gdańskim obok gorliwego szafowania sakramentu pokuty i pojednania odbywały się nabożeństwa pokutne. Duszpasterze przewodniczyli nabożeństwom pokutnym zasadniczo w okresie Adwentu i Wielkiego Postu. Nabożeństwa pokutne organizowano dla wszystkich parafian, a także dla poszczególnych bractw i stowarzyszeń. W niektórych kościołach organizowano o godz. 20.00 nabożeństwa pokutne dla wczasowiczów⁶⁸. Jak wynika z kroniki parafialnej katedry oliwskiej przeżywano w parafiach Kościoła gdańskiego także szczególne nabożeństwa pokutne. W niedzielę 29 maja 1938 roku parafianie z Oliwy duchowo łączyli się w światowym nabożeństwie pokutnym, jaki odbył się z okazji zakończenia Kongresu Eucharystycznego w Budapeszcie. Natomiast w 1939 roku odprawiono nabożeństwo pokutne z racji wybuchu drugiej wojny światowej⁶⁹.

Zakończenie

Na podstawie materiałów drukowanych i rękopiśmiennych, znajdujących się w archiwum diecezjalnym oraz w archiwach parafialnych, została podjęta próba przedstawienia nauczania dotyczącego celebracji sakramentu pokuty i pojednania oraz praktycznej jego realizacji w diecezji gdańskiej przed Soborem Watykańskim II. Świadomi jesteśmy, że niniejsze studium naukowe nie wyczerpuje zakresu interesującego nas zagadnienia, ale jest wezwaniem do kolejnych opracowań dotyczących celebracji sakramentu pokuty i pojednania w Kościele lokalnym.

Na podstawie zgromadzonych dokumentów możemy stwierdzić, że w Kościele powszechnym i lokalnym wiernie wypełniano polecenie Jezu-

⁶⁵ Por. Sprawozdanie z wizytacji dziekańskiej (Spr. wiz. dziek.) 1958, w: Arch. NSJ w Sopocie; Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach.

⁶⁶ Por. M. Świeczkowski, *Parafia pw. św. Bartłomieja*, dz. cyt, s. 128.

⁶⁷ Por. Ks. wizyt. 1961, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach; Ks. wizyt. 1963, w: AKO.

⁶⁸ Por. Ks. ogł. 1961, w: Arch. św. Piotra i Pawła w Jelitkowie.

⁶⁹ Por. Kronika parafialna 1938-1939, w: AKO.

sa Chrystusa dotyczące pokuty i nawrócenia. Wniosek ten ma swoje uzasadnienie na przykładzie Kościoła gdańskiego, w którym:

- 1) nauczanie dotyczące sakramentu pojednania opierano na nauce Pisma Św., tradycji apostoelskiej, przepisach prawa kanonicznego, a także odwoływano się do aktualnego przepowiadania Kościoła;
- 2) szafarzom sakramentu przypominano, aby niestrudzenie wypełniali posługę pojednania oraz zachęcali wiernych do korzystania ze źródła Bożego miłosierdzia, a także informowali wiernych o warunkach spowiedzi św. i czasie jej celebracji;
- 3) kapłani i wierni przystępowali do sakramentu pokuty i pojednania najczęściej w okresie wielkanocnym, w czasie rekolekcji lub misji świętych oraz w dni skupienia;
- 4) podczas spotkań duszpasterskich omawiano celebrację tego sakramentu, a także biskupi i kapłani sprawowali posługę pojednania.

Résumé

Sur la base des documents imprimés et écrits à main se trouvant dans l'archive du diocèse ainsi que dans ceux des paroisses un essai a été réalisé de présenter l'enseignement relatif à la célébration du sacrement de l'expiation et de conciliation ainsi que de sa réalisation pratique au niveau de la diocèse de Gdańsk avant le Deuxième Conseil du Vatican. Nous sommes conscients que la présente étude de recherche n'est pas exhaustive du point de vue du sujet qui nous intéresse mais constitue plutôt l'appel aux autres recherches relatif à la célébration du sacrement de l'expiation et de conciliation dans l'église locale.

Les documents disponibles nous permettent de constater que le commandement qui nous avait été donné par Jésus Christ quant à l'expiation et à la conciliation a été scrupuleusement respecté par l'église universelle et locale. Cette conclusion est fondée sur l'exemple de l'église de Gdańsk, où:

- 1) l'enseignement concernant le sacrement de conciliation était basé sur celui de la Sainte Écriture, la tradition des apôtres et des règlements du droit canonique qui faisait également l'appel à la prédication actuelle de l'Église;
- 2) ceux qui distribuaient ce sacrement ont été appelés à réaliser son service de conciliation sans cesse tandis que les croyants ont été

invités à puiser de la source de la pitié du Dieux et informés des conditions de la sainte confession et du temps de sa célébration;

- 3) dans la plupart des cas les prêtres et les croyants accédaient au sacrement de l'expiation et de conciliation au cours de la période des Pâques, pendant les recollections ou des saintes missions ou pendant les jours de reconcentration;
- 4) au cours des réunions de prêtrise la célébration de ce sacrement a été discutée et les Evêques et les prêtres célébraient le service conciliaire.